

Биљана ВУЧЕТИЋ
Историјски институт
Београд

СРБИЈА И БРИТАНИЈА 1903-1906. ГОДИНЕ ОЧИМА САВРЕМЕНЕ БРИТАНСКЕ ШТАМПЕ

Догађај из ноћи 29/30. маја (10/11. јуна) 1903. године изазвао је далекосежне последице у унутрашњој и спољној политици Србије.¹ Британска конзервативна влада са Артуром Балфуром на челу уздржала се од јавних саопштења. Британски посланик у Србији сер Џорџ Бонам добио је наређење да напусти Београд дан пре доласка новог краља, те само он и посланици Холандије и Сједињених Америчких Држава нису присуствовали свечаности ступања на престо.²

Британски дневни листови нису посвећивали много пажње догађајима на Балкану почетком XX века. Само су *The Times* и *The Morning Post* имали балканске дописнике уочи преврата 1903. године.³ Дописници листа *The Times* са Балка-

¹ Овај рад настао је у покушају да се прекид српско-британских дипломатских односа 1903 – 1906 године прикаже кроз промене у јавном мњењу. Досадашња историографија се већ бавила односима Србије и Велике Британије почетком XX века. Тема је најпотпуније обрађена у делу Љиљане Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903 – 1914*, Београд 1965; о заверничком питању као узроку за прекид и обнову дипломатских односа, видети Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић II*, Београд 1990; Слободан Г. Марковић дао је целовит преглед перцепције Србије и Балкана 1903 – 1906. с британског становишта, а погледе на Србију у британској штампи пратио је углавном на основу писања угледних дневних листова *The Times* и *The Westminster Gazette* (најстарији лист и главни орган либералне мисли у Лондону); S.G. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903 – 1906*, Paris 2000; британске погледе на Балкан вид. код: V. Goldsvorti, *Izmišljanje Ruritanije. Imperijalizam mašte*, Beograd 2000; N. Petković, *Britanci o Srbiji 1900. do 1920*, Beograd 1996.

² S.G. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903 – 1906*, 97 – 104; Б. Поповић, *Мајски преврат и Сједињене Америчке Државе*, Југословенска ревија за међународно право, 1, Београд 1961, 86

³ *The Times* је најстарији британски дневни лист, који је читао свако ко се иоле интересовао за политику, без обзира на страначку припадност; лист се специјализовао за спољну политику и деловао је као орган средњих класа. „*The Morning Post*“, основан 1772, био је водећи

на били су Хенри Викам Стид као бечки кореспондент и Џејмс Баучер, који је углавном боравио у Бугарској и с времена на време посећивао је Београд. Баучер је дојурио у Београд чим је чуо за краљеубиство, а његови први утисци били су да мир влада свуда, узбуђења на улицама нема и посао тече као и обично. Миран став грађана је објаснио непопуларношћу покојне краљице.⁴ Стид је из Беча послао извештај за *The Times*, називајући Србију земљом атентата, абдикација, војних побуна и државних удара, а најновију трагедију у Београду је назвао јединственом у европској историји, јер би као позорница тако окрутног и детаљно испланираног краљеубиства више одговарао неки азијски каганат него европски град.⁵ Дописник листа *The Morning Post* био је Хектор Хју Манро, познат под псеудонимом Саки, истакнути шкотски писац. Он је од 1902. боравио у Солуну, а за време Мајског преврата био је у Софији, па је првим вечерњим возом допутовао у Београд. У свом извештају навео је да је видео српске војнике који су скинули иницијал *A* са шлемова и заменили га ружиним гранчицама.⁶

Британски дневни листови одмах су оштро осудили актере и бруталност убиства, сматрајући да силе не треба да признају Петра Карађорђевића за краља Србије док се најпре не казне убице краљевског пара Обреновића. Веома тиражни лист *Daily News*, гласило Либералне странке, предвиђао је могућност интервенције европских сила против краљеубица. Лист је 17. јуна објавио интервју са српским послаником у Лондону, Чедомилем Мијатовићем, који је изразио наду да силе неће интервенисати у Србији, међутим, ако Срби сматрају да не треба да се казне убице краља Александра, а сав остали свет мисли да их треба казнити, по-

лист Конзервативне партије, која је била на власти у Британији од 1895. до децембра 1905; орган конзервативне аристократије и високог друштва.

⁴ Х. В. Стид (Henry Wickam Steed) 1896. почео је да ради за *The Times* прво као дописник из Берлина, од 1897. из Рима, а у Беч је прешао 1902, где је остао до 1913. Као резултат боравка у Аустроугарској, 1913. је настала књига *The Habsburg Monarchy*, у којој се критички осврће на унутрашњу политику и наслућује избијање европског рата. Током Првог светског рата био је уредник за спољну политику листа „The Times“, а 1918. је био у службеној мисији Савезника на Италијанском фронту, са задатком да обећа независност народима Хабзбуршке монархије. Џ. Баучер (James Bourchier) као дописник листа *The Times* у Бугарској почетком XX века је почео да подржава бугарску борбу за независност и да интензивно ради на стварању савезништава између балканских држава. Сахрањен је у бугарском манастиру Рили; детаљно S. G. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903 – 1906*, 90 – 100

⁵ Текст је објављен 12. јуна 1903; Д. Б. Ђокић, *Завереничко питање и Велика Британија. Један прилог за дипломатску историју Србије, 1903 – 1906*, Летопис Српског културног друштва „Просвјета“ II (1997) 153.

⁶ Х. Х. Манро (Hector Hugh Munro-Saki), истакнути шкотски писац и новинар, упознао је Балкан из прве руке током македонске кризе 1903. године. Боравио је у Бугарској, где је присуствовао седницама Собрања, а Бугарску и Македонију пропутовао је 1903. са новинарем листа *The Manchester Guardian*, Х. Н. Брејлсфорд; V. Goldsvorti, *Izmišljanje Ruritaniје. Imperijalizam mašte*, 76.

стоји опасност да се нађу у опреци са назорима сваког другог цивилизованог народа и да изгубе поштовање које су код тих народа уживали.⁷ Уредништва неких британских листова упутила су своје извештаче у Београд непосредно после ступања на престо Петра Карађорђевића. Ексклузивни дописник *Daily Mail*-а писао је о краљу Петру: „Он председава сваком министарском седницом, учествује у дебатама, и изражава своје мишљење без устручавања...За разлику од својих претходника, потпуно се уздржава да изрази своје жеље око наименовања или отпуштања...Никад се ни на који начин не меша у политику странака. Не манифестује ни директан утицај на спољну политику своје земље...Данашња спољна политика Србије није ни изразито русофилска, као под Миланом, ни одлучно проаустријска, као последње године владавине несрећног Александра“.⁸ *Daily Mail* је саопштио да Енглеска неће званично признати српског отправника послова Александра Јовичића.⁹ Поводом реконструкције српског министарског савета, средином августа 1903, дописник листа *The Times* из Београда је закључио да је краљ Петар потпуно у рукама војне камариле која га је довела на престо, предвиђајући потпуну победу радикала на предстојећим изборима и њихов неминован сукоб са завереницима.¹⁰ Министарску кризу анализирао је и *The Globe*, сматрајући да је краљ у врло деликатном положају, јер много дугује војном гарнизону „који је убио његове претходнике“, па је морао уважити њихове сугестије за промену владе. Лист је навео и да „револуционарна клика“ смера да од краља начини „свог затвореника у Београду“.¹¹

Прве извештаје о постојању нове војне завере у Нишу против оних официра који су учествовали у Мајском преврату донео је *Daily Mail* у тексту под на-

⁷ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I-1, 29. мај/11. јун 1903 – 14/27. фебруар 1904, приредио Андрија Раденић, Београд 1991, док. бр. 18. У нашем раду су коришћени оригинални исечци из енглеске штампе, приложени српским дипломатским извештајима из Лондона за године 1903 – 1906, као и сами извештаји наших дипломатских представника, који често садрже преводе текстова из британске штампе. Део грађе је објавио Андрија Раденић у *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 1, I – 2. У покушају да се целовитије прикаже деловање штампе на политичке везе Србије и Британије, коришћени су и изводи Пресбириа српског Министарства иностраних дела за период 1903 – 1906. године.

⁸ King Peter I, *Daily Mail*, London, 19. VIII 1903. *Daily Mail*, основан 1896, као независан лист, исказивао је став већине јавног мњења, имао је врло висок дневни тираж (700.000 примерака дневно), а доносио је углавном вести сензационалистичког карактера.

⁹ Јула 1903. Чедомил Мијатовић затражио је пензију, а на место отправника послова у Лондону постављен је Александар Јовичић. Британија га је примила у звању генералног конзула, јер је отправништво значило постојање редовних дипломатских односа. Форин Офис није порекао пословни интерес за односе са српским представником, али је он био искључен из свих службених позива дипломатског кора. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 1, док. бр. 132.

¹⁰ Servia. King Peter and the Army (From our Correspondant), *The Times*, 19. VIII 1903.

¹¹ King Peter. *The Globe*, 19. VIII 1903. *The Globe* излази од 1803 као водећи орган Виговаца, а од 1866. постаје орган Конзервативаца.

словом „Српска влада терора. Војна завера откривена и осујећена“, у ком се истиче нерасположење армије према краљевској породици: „Али краљ Петар је одлучан да савлада незадовољнике гвозденом руком, и јуче су три пуковника, два капетана и један новински уредник осуђени на смрт због учешћа у завери... Упркос овој драстичној акцији краљ је очигледно још у рукама војне дружине која му је омогућила ступање на престо, а ти војни завереници већ неко време проузрокују истинску владавину терора“.¹² Дописник се питао ко ће се показати јачим, краљ Петар или завереници. Ускоро су постојање контразавере објавили и остали дневни британски листови. *The Globe* је сматрао да се реакција против убица Обреновића могла очекивати, а осуда којом је Европа, са Енглеском на челу, поступала према краљеубицама улила је наду младим официрима за могућност уклањања старих официра – завереника.¹³ И водећи *The Times* се, критикујући положај српске монархије, бавио инцидентом у Нишу и односом „стари“ (који су убили краља Александра Обреновића) и „нови“ завереника (који траже да се они први повуку, а има их „2/3 од 1.500 официра у српској војсци“). Стари завереници су добили положаје, контролишу владу преко министра Генчића, у чијој се кући, наводно, изгледа завера и пуковника Машина, који је имао главну улогу у њеном извршењу. Прави извор снаге нових завереника дописник је видео у чињеници да су под владом уставног краља Петра тиранство и корупција више развијени него што је икада било под влашћу уклоњеног тиранина, а сам краљ је онемогућен да се супротстави зато што Генчић има моћно средство којим га држи у потчињености – писмо које га инкриминише да је уплетен у припремање завере. Дописнику се чинило да Србија „оскудева у јаким људима с поштеним карактером“.¹⁴ Београдски кореспондент конзервативног листа *The Morning Post* сматрао је да је главна тешкоћа краља Петра што људи којима је окружен немају ни праве погледе на законе и устав, нити осећање за поштовање устава, те да сваки дан доноси нове до-

¹² Servian Reign of Terror. Military Plot Discovered and Frustrated. (From Our Own Correspondant) *Daily Mail*, London 27. VIII 1903. А. Јовичић је нагласио министру Каљевићу да српски Пресбиро треба да обрати посебну пажњу на дописника листа *Daily Mail*, Штајнхарда (T. Steinhart); *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 1, док. бр. 183.

¹³ Јовичић је 23. VII/5. IX писао да су све „јутрошње и вечерашње новине“ донеле телеграме о открићу нове официрске завере против официра који су учествовали у Мајском преврату, да је само у Нишу ухапшено 47 официра и да је пронађена прокламација коју је потписало преко 1.000 официра који траже оставке или отпуштање из војске официра који су непосредно учествовали у преврату. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 1, док. бр. 201

¹⁴ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 1, док. бр. 249; *The Times* је 22. IX 1903. објавио текст свог дописника из Београда под насловом King Peter and the Servian Army, S. G. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903 – 1906*, 105; *Standard and Daily News* су оправдавали заверенике, Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић II*, 208.

казе да краљ оскудева у јачини воље, јер, иако обдарен високом интелигенцијом и знањем, постао је проста играчка у рукама бесавесне клике која га окружава.¹⁵

Први парламентарни избори у Србији од доласка Карађорђевића одржани су почетком септембра 1903, што су пропратили и сви већи лондонски извештачи вестима о промени министарског савета у Србији.¹⁶ *The Times* је закључио да, ипак, ништа не може бити стабилно док краљ задржава око себе официре повезане са убиством краљевског пара Обреновића и да само остаје да се види да ли ће нови кабинет постићи кажњавање официра – завереника одговорних за убиство, који, изгледа, имају краљеву подршку, јер поседују документе који доказују његову умешаност у заверу.¹⁷ Већи део британске штампе поздравио је нову владу, посебно генерала Грујића, изражавајући наду да ће Србија врло брзо напредовати, а краљева престола беседа са отварања Скупштине оцењивала се као „пуна оптимизма.“¹⁸ Из успутног разговора отправника Јовичића са новинарем листа *Daily Mail* објављен је интервју без његовог пристанка и могућности на деманти. Лист је објавио следеће Јовичићеве речи којима се моли признање Британије: „Свака друга нација у Европи је признала Србију... Морате се сетити да смо млада нација у успону. По први пут осећамо слободу. Да, одиграло се убиство. Али сада имамо нашег вољеног Петра. Молим Вас не заборавите да смо млади, врло млади... Желимо пријатељство сила и спремни смо да пружимо маслинову гранчицу.“¹⁹

Крајем 1903. године односи између српске владе и страних држава су захладнели. *Standard* је из бечке штампе пренео наводну изјаву цара Франца Јосифа да докле год се краљеубицама допушта да играју било какву улогу у двору, војсци или администрацији, не може бити говора о споразуму између Аустроугарске и Србије, да репутација Србије изискује да се убице казне, као и то да аустроугарски посланик узима одсуство из Београда на неодређено време. *The Globe* је владара Двојне монархије назвао најмудријим и најумеренијим од свих европских владара, који је одлучио да повуче дипломатског заступника из Србије зато да не би био принуђен да за време наступајућих Божићних празника учествује у прослави са краљеубицама. Лист је изразио наду да ће овакву опомену аустријског цара Срби озбиљно схватити.²⁰ Вест о демонстративном одласку страних посланика из

¹⁵ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 1, док. бр. 249.

¹⁶ New Servian Cabinet, *Daily News*, London, 5. X 1903; New Servian Cabinet, *The Times*, London, 5. X 1903.

¹⁷ The Situation in Servia, *The Times*, London, 6. X 1903; *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 1, док. бр. 291.

¹⁸ Opening of The Servian Parliament, *The Times*, London, 8. X 1903.

¹⁹ A Forlorn Ambassador. Servian Minister Pleads for British Recognition, *Daily Mail*, London, 9. X 1903.

²⁰ *Standard* је основан 1827, бранио је интересе Торијеваца и постао је гласило британског Министарства спољних послова (Foreign Office). У вечерњем издању се појављује као *Evening Standard*; *Standard* је од 16. XII 1903. под насловом „The Belgrade Murders“ пренео вести из бечког листа *Neues Wiener Journal* које се односе на наводни садржај разговора

Београда уочи Нове 1904. године нашла је одјека у британској штампи.²¹ Овај „дипломатски штрајк“ утицао је на српску владу да делимично изађе у сусрет захтевима европских сила. Краљев указ којим се ограничава трајање службе официра у двору на шест месеци објављен је 4. јануара 1904. године. Међутим, српски представник из Лондона је јављао да су односи са британском владом и даље у „ненормалном стању“, да британско јавно мњење није променило своје држање према Србији и да влада о томе строго води рачуна – док се краљевице налазе око краља Петра, Велика Британија неће ступити у редовне односе.²² Београдски дописник листа *The Morning Post* је 23. фебруара написао да је краљ Петар увидео да, ако он сам у извесној мери не попусти, стране владе то неће учинити. Међутим, лист је претпостављао да ће високе команде и важна места у војсци и даље остати у рукама завереника, чије је уклањање из дворске службе представљало најмањи могући уступак којим се удовољавало захтевима са стране.²³ У следећем извештају, почетком марта, дописник Манро је јављао да је постојао договор Краља и Владе о уклањању завереника из дворске службе, али да је потписивање указа одложено због наговештаја да то не би задовољило Силе.²⁴ Последњег дана марта краљ Петар је издао указ о смењивању преосталих завереника са положаја у двору и њиховом постављању на важне дужности у војсци, што су пропратили *Standard* и *The Morning Post* вестима да је дванаест виших официра пензионисано, а то се сматрало првим кораком за решење завереничког питања.²⁵

У лето 1904. године српска влада је одлучила да, поводом крунисања краља Петра, предузме кораке измирења са Енглеском. Уследио је неуспели покушај

аустријског цара и српског посланика Вујића током аудијенције поводом предаје посланичких акредитива. *Daily Mail* је такође пренео те вести из бечке штампе под насловом „Scathing Rebuke to Serbia“ (Поражавајући прекор Србији). Велика пажња у британској штампи посвећивала се престоној беседи цара Франца Јосифа и експозеу грофа Голуховског, који су најоштрије осудили краљеубиство и изразили наду да ће краљ Петар смогнути снагу да се обрачуна са краљеубицама; *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 1, док. бр. 416.

²¹ S.G. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903 – 1906*, 106 – 108.

²² Већи број официра напустио је дворску службу. Министар спољних послова, Андра Николић, слао је упутства Јовичићу да дискретно стави до знања званичницима у Енглеској да се из двора уклањају официри који су највише обележени у јавном мњењу, упозоравајући га на то да све што ради на обнови дипломатских односа ради обазриво, приватним, а не званичним путем. *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 1, док. бр. 469, 490

²³ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 1, док. бр. 544

²⁴ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 2, 15/28. фебруар 1904 – 31. децембар 1904/13. јануар 1905, приредио Андрија Раденић, Београд 1998, док. бр. 24.

²⁵ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 2, док. бр. 104.

да званични британски представник присуствује церемонији.²⁶ Додуше, британска штампа је пропратила Крунидбене свечаности. *Standard* је писао да народ мало помишља на убијеног краља, а да Велика Британија нема представника на свечаности, јер јој осећање части не дозвољава да се њен посланик нађе крај оних који су учествовали у убиству Александра Обреновића.²⁷

Александар Јовичић се трудио да посредством енглеског јавног мњења утиче на званичан став енглеске владе. Подстакао је уредника листа *Daily Express* да објави чланак у корист обнове дипломатских односа са Србијом. У тексту у ком се по први пут отворено позива на пријатељство са Србијом, наравно, без наговештаја да је настао уз српско посредовање, лист се пита да ли су Енглези учинили оно што је требало да покажу своје незадовољство политичким злочиним и да ли је за утицај и престиж Британије на Блиском истоку мудро да нема представника у Србији, која је, како се истицало, најважнија балканска држава. Истакнута је чињеница да је влашћу краља Петра успостављена сигурност, која није постојала када је владао краљ Александар Обреновић, јер је Србија у почетку 1903. била на путу унутрашњег раздора и уплитања са стране. *Daily Express* је закључио да ће британски интереси трпети због свог садашњег става; краљеубице више не заузимају положаје на двору, Енглеска је нагласила ужасавање и незадовољство, а Србија је несумњиво у потпуности научила своју горку лекцију.²⁸

У пролеће 1905. године погоршао се међународни положај Србије. На унутрашњем плану обарање радикалске владе показало је да се војни завереници и даље мешају у надлежности цивилне власти и да, ради својих личних интереса, праве потезе који иду у прилог спољном противнику. Захтев да се обнове односи са Британијом постао је средство притиска за решење завереничког питања и во-

²⁶ Љ. Алексић-Пејковић, *Допринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903 – 1906*, ИЧ XVIII (1971), 433 – 434; S. G. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903 – 1906*, 108

²⁷ Дописник листа *Standard* из Беча је слао најопширније телеграме о свечаности крунисања, а уводне чланке су објавили *The Morning Post* и *The Times*, који је по завршетку свечаности јавио да је краљ Петар одликовао све официре који су учествовали у масакрирању краља Александра и краљице Драге. Џ. Баучер је присуствовао крунисању и редовно је слао телеграме за *The Times* (*Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, 1 – 2, док. бр. 422); мада на крунисању није било званичних представника Британије, било је присутних поданика британске круне. То су били почасни конзул Србије у Шефилду Мјуир Вилсон и брачни пар лекара госпођа М. Дикинсон-Бери са супругом Џ. Беријем који су 10. децембра 1904. у лондонском „Гранд хотелу“ одржали предавање о утисцима из Србије; У Србији је 1904. боравила и Мери Дарам, која се интересовала за промену династије, а своја сазнања изложила у књизи M.E. Durham, *Through the Lands of the Serb*, London 1904.

²⁸ *Daily Express* излази од 1900. у Лондону, Манчестеру и Глазгову. Мото листа гласи: Our policy is patriotism, our party is the British Empire; Servia: A Question of Sentiment, *Daily Express*, 17. X 1904; *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, 1 – 2, док. бр. 445, 475

ђења борбе око унутрашње политичке власти. Морала су се решити и питања уво- за наоружања, тзв. топовско питање, као и питање иностраног зајма. Током целе 1905. године није било посебног интересовања британске штампе за догађаје у Србији. Александар Јовичић је извештавао да је британска штампа преплављена вестима из бечке штампе о намери краља Петра да абдицира у корист престолона- следника Ђорђа. Учесталост ових вести он је доводио у везу са питањем о зајму и наоружању, како би се осујетио успех на енглеској берзи.²⁹ И сам Пашић је исти- цао чињеницу да аустроугарска штампа, а нарочито њен Пресбиро ствара негатив- но расположење у британском јавном мњењу да би енглеске симпатије одвратила од Србије и Балкана и тако на Балкану добила одрешене руке.³⁰ Поводом најаве пунолетства српског престолонаследника Ђорђа, септембра 1905, *Daily Mirror* је објавио у најмању руку скандалозан чланак дописника из Беча „Греси младости једног принца“, у ком се тврдило да је будући српски владар неомиљен због неод- говорног и бахатог понашања, да напада девојке, скрнави светиње, једном речју да је „enfant terrible“, што је уредништво доцније морало да демантује.³¹ „Писма из Београда пружају мрачну слику о ситуацији у Србији. У унутрашњости земље влада незадовољство, јер су људи очекивали благостање. Краљ Петар нема морал- не куражи да се одвоји од милитантних завереника који убитачно утичу на поли- тичку ситуацију. У војсци влада затегнутост завереника и антизавереника“, писао је *The Times* саветујући Србији да поврати стабилност тако што ће на престо поз- вати неког страног принца.³² Српска влада је, у недостатку одговарајућег дипло- матског заступника у Енглеској, послала у Лондон трговачког агента Николу Јо- вановића ради олакшања пословних односа са британским индустријалцима.³³ Лондонски *The Evening Standard* је преносио вести свог дописника из Београда да је краљ Петар понижен због узалудног труда његовог трговачког агента у Лондо- ну.³⁴ Међутим, избор Николе Јовановића – Американца, који је због скандала у

²⁹ Архив Србије, у даљем тексту АС, Министарство иностраних дела (МИД), Политичко одељење (ПО) 1905, фасцикла (ф) III, досије (дос.) X, пов.бр. 1707, Јовичић – Жујовићу, Лондон 24. IX/7. X 1905, изв. 214 *Standard* је писао да је положај краља Петра из дана у дан све несигурнији.

³⁰ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914*, I – 2, док. бр. 504.

³¹ АС, МИД, ПО 1905, ф III, дос. X, пов. бр. 1550, Јовичић – Антонићу, Лондон, 30. VIII/12. IX 1905, изв. 183.

³² *The Outlook in Servia*, *The Times*, London, 31. X 1905; S. G. Markovich, n.d, 110.

³³ Никола Јовановић – Американец се школовао на Универзитету у Њујорку. Генерални конзул у Лондону постао је 1893, а 1906. као комесар трговачког комесаријата Србије у Лондону радио је на обнављању српско-британских односа. Ту мисију је успешно обавио, не одвајајући привредну сарадњу од политичке. Блиско је сарађивао са британским струч- њаком за живинарство сер Едвардом Брауном, погледати: E. Brown, *Memories at Eventide*, Lanchashire 1934; Љ.Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903 – 1914*, 158

³⁴ АС, МИД, ПО 1905, ф IV, дос. II, пов.бр 1788, Јовичић – Жујовићу, Лондон, 10/23. X 1905; Д. Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906 – 1911*, Београд 1962, 181.

Енглеској 1894. године отпуштен из дипломатске службе баш кад је требало да прими дужност конзула, зато што је под пуним именом штампао нападе на Аустроугарску, наговештавао је да Србија жели осамостаљење од моћног суседа и покушава да нађе разумевање у Енглеској.

У српској Скупштини преовлађивало је мишљење да је крајње време да се обнове односи са Британијом. Говор посланика Светомира Николајевића пренео је *Daily Express*: „Призната је чињеница да Србија није никад горе стајала према свим европским државама него данас...Наш утицај на Балкану полако опада...У Србији више нема сигурности живота и имовине, нити постоји једнакост пред законом. Сада имамо привилеговану класу у униформи...Министар спољних послова потврђује своје незнање о правом узроку хладноће великих сила према Србији. Може да се одмара, сигуран да наша земља никад неће повратити своју позицију међу нацијама, док год се злочин не казни“.³⁵ *The Evening Standard* је оценио говор С. Николајевића као акт родољубља, а њега лично као достојног сваке части што је увидео да крв краља Александра и краљице Драге вапије за покајањем, јер Србија мора да испашта за грозно дело којим је оскрнављена њена историја. И британски опозициони листови су пропратили иницијативу у српској Скупштини и тим поводом објавили су текстове о користи коју је Србија имала од британског пријатељства пре 1903, као и о потреби да Србија предузме кораке да се обнове пријатељски односи.³⁶ Све више је избијала жеља да се завереници уклоне и краљ стави пред алтернативу: или заверенике у пензију или оставка целе владе. Режимски лист *Sunday Times* наговештавао је да ће се односи ипак ускоро обновити под новим британским кабинетом.³⁷

Крајем 1905. и почетком 1906. године приметан је пораст интересовања како британских гласила, тако и британских званичника за прилике у Србији. Са гледишта опште политике, било је неопходно да Енглеска има дипломатског заступника у Београду, баш као што их има у Софији, Атини, Букурешту и Цариграду. У децембру 1905. године појавили су се први заиста позитивни написи о Србији у енглеској штампи. *Pall Mall Gazette* је писао: „Србија је несумњиво једна од најнапреднијих нација на Истоку...Господин Јовичић, нови посланик Србије, један прави центлмен високе културе, који је студирао на универзитету у Минхену, иако није формално признат од стране лорда Ленсдауна, често иде у Форин Офис

³⁵ Suicide of a Nation. Demand that Servia shall Expiate Crime of Regicide. Patriot's Speech, *Daily Express*, London 2. XI 1905.

³⁶ АС, МИД, ПО 1905, ф II, дос. VII, пов. бр 1942, Јовичић – Жујовићу, Лондон, 25. X/7. XI 1905.

³⁷ АС, МИД, ПО 1905, ф II, дос. VII, пов. бр. 2208, Јовичић – Антонићу, Лондон, 5/ 18. XII 1905. Децембра 1905. министар спољних послова Жујовић дао је оставку на место у самосталској влади Љ. Стојановића због неуспешног покушаја да се завереници пензионису и на тај начин се обнове дипломатски односи са Енглеском. Он је интензивно сарађивао са италијанском владом на изглађивању односа са Енглеском и преко италијанског министра спољних послова Титонија добио је захтеве енглеске владе да се пензионису Д. Поповић, А. Машин, Л. Соларевић, П. Мишић, Л. Лазаревић, Љ. Костић и Ј. Атанацковић.

и увек добија жељене информације... Ипак, стране владе не могу да контролишу унутрашње послове других нација. Тренутно живимо у епохи где се за годину дана догоде рапидније промене, него за десет или педесет година у прошлом веку. У Русији и на Истоку непрекидно владају метеж и врење који могу довести до даљих страшних компликација. Због свих ових разлога чини се да је хитно потребна ресторација нормалних односа са тако важном земљом као што је Србија³⁸. Нови конзул Србије у Бристолу Федерстон Вити написао је у листу *Bristol Guardian* чланак у ком препоручује исељавање у Србију због изванредне плодности земље и огромних могућности за вредне трговце и фабриканте. Он је сматрао да Србија и друге балканске земље не би требало да буду трговачка поља само за Немачку, Аустрију, Белгију и Француску, чији их трговци експлоатишу. Вити је описивао српски народ као вредан, поштен, послушан и чуваран; Србију је називао „баштом Балкана” јер је држава краља Петра „најплоднија и најживописнија од свих балканских држава”.³⁹

Замршене околности у којима се нашла Србија почетком 1906. године указивале су на неопходност неодложног успостављања дипломатских односа са Британијом да би се повратила унутрашња стабилност, међународни углед и да би се тако ојачана Србија могла успротивити агресивним плановима Аустро-Угарске. Мада је британско јавно мњење посвећивало пуну пажњу резултатима општинских избора у својој земљи (тј. доласку на власт либерала и повлачењу конзервативаца, који су формирали владу од 1895. до децембра 1905. године), ипак је пратило и подржавало формирање српско-бугарског царинског савеза. *The Morning Post* је чак опомињао Аустро-Угарску да се тачно држи свог споразума са Русијом из 1897. о не мешању у унутрашње ствари балканских држава. И либерални *The Westminster Gazette* је поздравио држање једне тако мале државе која се храбро одупире диктирању силног суседа.⁴⁰ Водећи британски листови објавили су повољне и опширне телеграме Ројтеровог дописника о сукобу Србије са Аустро-Угарском.⁴¹ Појављује се велики број написа који изричито захтевају успоставља-

³⁸England and the Regicides, *Pall Mall Gazette*, London 5. XII 1905; *Pall Mall Gazette* је основан 1865, подржавајући позиције либерала, али је од 1892. променио смер и постао орган конзервативаца.

³⁹ Мада је објављен у листу локалног значаја, чланак је био веома запажен, АС, МИД, ПО 1905, ф II, дос.V, пов. бр. 2301, Јовичић – Антонићу, Лондон, 19. XII 1905/1. I 1906, изв. 350. Србију је „баштом Балкана” назвао Хари де Винт, британски дописник листа *The Westminster Gazette*, који је боравио у Београду 1905. Путујући по Србији, коју је сматрао једном од најплоднијих земаља, није наишао ни на једног просјака, па је препоручивао исељавање Енглеза у Србију; Н. De Windt, *Through Savage Europe. Being the narrative of a Journey (Undetaken by Special Correspondent of The Westminster Gazette) throughout the Balkan States and European Russia*, London 1906.

⁴⁰ *Трговински гласник* 5, 6/19. I 1906; 11, 14/27. I 1906. Редовне извештаје о стању енглеског јавног мњења током 1906. године *Трговинском гласнику* из Лондона шаље Чеда Мијатовић.

⁴¹ Пресбиро МИД, 14/27. I 1906; *The Times*, *Standard* писали су пријатељски о Србији, изјављујући да је она у праву у спору с Аустро-Угарском, а *The Bristol Times* и *Financial News*

ње дипломатских односа. *Bristol Guardian* је писао: „Сумњамо да је правично казнити целу нацију за пренагљене и већ окајане грехе шаке појединаца“.⁴² Бристолски лист је наставио кампању подршке Србији, упозоравајући: „Немачка, уз сагласност Аустрије, жели, као што смо рекли, да постави немачког принца на престо Србије...Ако се Немац попне на српски престо, зазвониће погребна звона за прилику да се оснују трговачка предузећа енглеског порекла у Србији, јер ће се покушати опорезивање британске робе и нема сумње да би било добро за Србију и друге балканске државе да ова земља успостави редовне дипломатске односе са њом, и не видимо разлог зашто то не би било урађено“.⁴³

Дописник листа *The Times* из Београда подржавао је покушаје Србије да се одупре Аустроугарској. Алфред Стед је у писму листу *The Times* поздравио промену држања британског новинарства према Србији. Он је истакао да је Србија још једино помоћу Италије у стању да издржи притисак Аустрије, а да Британија напуштањем српског народа подржава унутрашње трзавице, које Аустрија потпомаже, а које нимало не доприносе очувању мира на Балкану.⁴⁴ Стед је сматрао да, ако би Британија послала свога посланика у Београд, али на такав начин да буде јасно да се не прашта догађај од 1903, улила би наду Србима који желе промену боље и ослободила би их страха од Аустрије. Закључио је да догађаји на Блиском истоку истичу значај обнављања дипломатских односа Велике Британије и Србије и да је неопходно британско укључивање у активну политику на Балкану, баш као што је својевремено Лорд Солзбери подстицао балканске државе да се удружују, а Гледстон популарисао начело: „Балкан балканским народима“.⁴⁵ Енглеска влада је озбиљно разматрала стање односа са Србијом. Помоћник министра

дају опширне извештаје како су аустријске власти без икаквог разлога вратиле српске транспортне живе стокe, *Трговински гласник* 12, 17/30. I 1906; 15, 20. I/2. II 1906.

⁴² The True Story of The Servian Regicide, *Bristol Guardian*, London, 16. I 1906; Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић II*, 229.

⁴³ The Real Reason of The Tension between Serbia and Austria, *Bristol Guardian*, London, 17. II 1906; Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић II*, 229.

⁴⁴ Алфред Стед (Alfred Stead, 1877 – 1933), син В. Т. Стеда, власника *The Review of Reviews*, изузетно је активно радио на обнављању односа Србије и Британије. Године 1904. примљен је на српском двору, а у децембру исте године краљ Петар га је одликовао орденом Светог Саве. По други пут у Србији је боравио у лето 1905. и од својих импресија из Србије начинио је извештај који је предао лично краљу Едварду VII. Залагање за обнову дипломатских односа и помагање Србији у политичком и економском осамостаљивању од Аустро-Угарске и Русије, као и рад на стварању балканског савеза испољио је кроз серију чланака у британској штампи. Написао је и књигу о Србима: A. Stead, *Servia by the Servians*, London 1909; S. G. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903 – 1906*, 122 – 130.

⁴⁵ АС, МИД, ПО 1906, ф I, дос. XI, пов.бр 313, Јовичић – Антонићу, Лондон 3/16. II 1906, изв.28; Алфред Стед је објавио чланак у часопису *The Outlook* у којем каже да зачетак балканског савеза наговештава премештање у равнотежи сила, а да Немачка стоји иза Аустро-Угарске. *Трговински гласник* 23, 29. I/11. II 1906; Ј. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903 – 1914*, 153.

спољних послова Хардинг изјавио је да енглеска влада тражи излаз из ситуације и да је спремна да донекле формулише свој став о рашчишћавању односа са Србијом. Највећи и најстарији конзервативни лист, *The Morning Post*, тврдио је да је вршилац дужности министра спољних послова пуковник Василије Антонић издао упутства српском представнику у Лондону да се у Форин Офису извести да ли је тачно да Енглеска више не инсистира на кажњавању краљеубица, при томе позивајући британску владу да пошаље представника у Београд.⁴⁶ *The Morning Post* је писао како већина Срба жели да се обнови пријатељство са Енглеском, али краљеубице су јавно изјављивале да су симпатије Велике Британије измишљене догод Србија ужива заштиту Русије и хвалисале су се да је њихов поверљиви агент у Лондону успео да добије веома важне концесије од сер Едварда Греја, тј. да је либералски кабинет одбацио захтев бившег унионистичког кабинета да се казне убице краља Александра и краљице Драге. Британски листови показали су велико занимање за интерпелацију о српско-британским односима коју је упутио Стојан Новаковић у српској скупштини.⁴⁷ Јовичић је средином марта 1906. године сазнао из поузданог извора, блиског енглеској влади, да би Енглеска успоставила односе са Србијом ако би главни завереници били лишени положаја. У разговору са Стедом министар Греј је потврдио да се краљеубице морају уклонити са њихових положаја пре него што влада обнови односе и, ако се то учини, он ће одмах предузети потребне кораке. Стед је добио мисију у Београду, овог пута са знањем и одобрењем своје владе.⁴⁸

Почетком априла 1906. Аустро-Угарска појачава притисак на Србију због трговинског уговора и поруцбине артиљерије. Двојна монархија дала је обећање завереницима да ће, ако се закључи трговачки уговор, посредовати у Лондону да се дипломатски односи обнове без условљавања да се завереници уклоне. Аустро-угарски министар Голуховски, питајући се шта ће Србија Енглеској и шта ће Енглеска Србији, изнео је мишљење да политички односи Србије и Енглеске имају занемарљив значај и да обнављање дипломатских односа уопште није важно питање, па и тзв. завереничко питање није нимало акутно.⁴⁹ Но, самосталска влада је стављена пред тежак избор: или завереници и Шкодини топови, или царински рат

⁴⁶ АС, МИД, ПО 1906, ф I, дос. XI, пов.бр. 366, Јовичић – Антонићу, Лондон 10/23. II 1906, изв. 31. Нови државни подсекретар Форин Офиса, лорд Едмонд Џорџ Фицморис (Edmond George Fitzmaurice), средином фебруара 1906. године позвао је Александра Јовичића на разговор, испитујући га о свињској куги, због које је Аустрија затворила своју границу за све производе из Србије. Указао је на значај изградње бугарске пруге Видин – Рушчук за извоз преко Румуније и њену важност за економски просперитет Србије.

⁴⁷ АС, МИД, ПО 1906, ф. I, дос. XI, пов.бр. 572, Јовичић – Антонићу, Лондон, 9/22. III 1906, изв.52. *The Times* је објавио у целини текст интерпелације.

⁴⁸ АС, МИД, ПО 1906, ф I, дос. XI, пов. бр.492, Јовичић – Антонићу, телеграм, Лондон 4/17. III 1906.; АС, МИД, ПО 1906, ф I, дос. XI, пов. бр. 516, Јовичић – Антонићу, Лондон 4/17. III 1906, изв.50.

⁴⁹ АС, МИД, ПО 1906, ф I, дос. XI, пов. бр. 670, Вујић – Антонићу, Беч 27. III/9. IV 1906, изв.143.

са Аустро-Угарском. То је био преломан тренутак, у ком је сазрела одлука да се обнављањем односа са Енглеском Србији омогући економско осамостаљивање од Аустро-Угарске. Енглеска штампа будно је пратила ток решавања завереничког питања. Дописник листа *Daily Telegraph* из Беча јавио је да су завереници спремни да изврше нов државни удар тако што ће приморати краља Петра да абдицира и довести принца Ђорђа, а да је влада већ поставила жандарме да чувају двор.⁵⁰ *Daily Mail* је, преузимајући написе бечке штампе, писао да ће повлачење Јована Атанацковића, означеног као главног творца трагедије 1903, повући за собом и остале заверенике, што предствала први корак који показује коначно повлачење завереника са политичког поља, јер „боље је повући се неголи врат сломити“.⁵¹ Лист је сматрао да је постављање страних принчева у Бугарској и Румунији био прави спас за ове земље, те да би један државни удар који би на српски престо довео каквог просвећеног страног принца био такав исти благослов и за Србе.⁵² *Standard* је 23. априла објавио допис кореспондента из Београда, који је јављао да умало што није дошло до „ножа“ између завереничке и антизавереничке странке. Неуспех зајма за железнице и наоружање, необнављање односа с Великом Британијом, наседање с трговинским уговором између Србије и Бугарске, погоршање односа с Аустријом, све се то приписивало у грех завереницима. Решење овог проблема је лежало у рукама отприлике дванаесторице људи, који, ако су патриоте, треба да сами затраже пензије, сматрао је дописник. Ако би хтела да ради на стварању велике конфедерације југоисточних држава, Србија би морала да тражи помоћ од Велике Британије, Француске и Италије као поборника народних слобода. Премијер Пашић није био за пензионисање већег броја официра, јер би то са војничког гледишта, значило, од 2.000 официра, уклонити 111 најбољих, а од 200 генералштабних, 70 најбољих. Сем тога, настављао је дописник, Аустрија би желела грађански рат у Србији да би је окупирали под изговором да је неспособна самостално да управља, а у томе би је потпомогла Немачка. Претпостављало се да ће реконструкција владе са Пашићем на челу довести до решења завереничког питања и обнављања односа са Енглеском.⁵²

Британски министар спољних послова Едвард Греј 17. маја 1906. године предао је краљу Едварду VII меморандум о односима са Србијом, у којем је нагласио да је најважнији услов успостављања редовних односа са Србијом да главни завереници (Поповић, Машин, Атанацковић, Мишић, Лазаревић и Костић) буду уклоњени и да се не враћају у службу. Краљу Едварду је предочен предлог српске владе о пензионисању петорице завереника и молба да се односи успоставе до јуна месеца због предстојећих избора и снажног притиска Аустро-Угарске. Мишљење министра Греја било је да би из политичких разлога требало искористити при-

⁵⁰Пресбиро МИД, 20. III/2. IV 1906.

⁵¹Пресбиро МИД, 1/14. IV 1906.

⁵²АС, МИД, ПО 1906, ф I, дос.ХI, пов.бр. 698; Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић, II*, 237

лику да се ствар доведе до задовољавајућег решења.⁵³ Указ краља Петра Карађорђевића о одласку петорице завереника у пензију објављен је 30. маја 1906. године. Српска влада је послала Енглеској ноту да официри више никад неће бити враћени у службу. Односи са Енглеском успостављени су управо на исти дан када су, три године раније, били суспендовани.⁵⁴ Џејмс Битам Вајтхед, саветник енглеског посланства у Берлину, именован је за пуномоћног министра у Београду.⁵⁵ У британској штампи испољавало се прилично задовољство због тога што је српска влада, задовољавањем моралног осећаја Британаца, омогућила успостављање нормалних дипломатских односа. *The Times* је честитао краљу и министру – председнику на мудрој и одважном кораку, изражавајући наду да напаћеној Србији предстоји срећна будућност.⁵⁶ Лист је истицао да обнављање односа, који су тако дуго били прекинати са сваког гледишта треба поздравити и да се од тренутка када је краљ Петар одлучно окренуо леђа онима чије непрестане утицаје на српском двору Британија није могла да потпомаже, може говорити о почетку сјајније и стабилније ере у тој тешко искушеној земљи.⁵⁷

Јавно мњење и службени кругови у Енглеској скоро једнодушно су поздравили обнављање редовних дипломатских односа са Србијом. Државни подсекретар за спољне послове лорд Фицморис изјавио је да је сличан пример суспендовања британских дипломатских односа са Србијом било прекидање односа са Мексиком после убиства цара Максимилијана, наглашавајући да се увек мора водити рачуна да, док се кажњавају друге земље, постоји могућност да се нанесу значајне штете сопственим поданицима.⁵⁸ Конзервативни *The Globe* донео је уводни чланак поводом дебате у Парламенту, истичући да је неумесно било позивање на усамљеност Енглеске у прекиду дипломатских односа са Србијом и да је Греј тиме што је пристао да се свега пет од осамнаест компромитованих официра удаље с положаја и да им се да пуна пензија напустио држање Ленсдауна, па се на тај начин британска влада практично сагласила са наградом коју је краљ Петар дао петорици краљеубица.⁵⁹ *The Morning Post* је изражавао задовољство обновом ди-

⁵³ Ј. Јовановић, *Српско-енглески односи*, СКГ XXII (1931), 144; Д. Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906 – 1911*, 231.

⁵⁴ Пресбиро МИД, 19.V/1.VI 1906; Љ.Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903 – 1914*, 185 – 186.

⁵⁵ J. Beetham Whitehead, рођен у Аустрији (Фијума), завршио студије на Кембриџу. Говорио је руски и јапански, а службовао је у Петрограду, Токију, Бриселу, Цариграду и Берлину.

⁵⁶ Пресбиро МИД, 19. V/1.VI 1906. У телеграму агенције Ројтер поручено је да се Енглези надају да ће Срби ценити зближење са Енглеском, јер ће помоћу енглеске наклоности доћи у положај да се лакше одупру неоправданим захтевима Аустроугарске.

⁵⁷ Пресбиро МИД, 21.V/3.VI 1906; S. G. Markovich, *British Perceptions of Serbia and the Balkans 1903 – 1906*, 114 – 116.

⁵⁸ АС, МИД, ПО 1906, ф III, дос. XI, пов. бр 1073, Јовичић – Пашићу, Лондон 12/25.VI 1906, изв. 151.

⁵⁹ АС, МИД, ПО 1906, ф III, дос. XI, пов. бр. 1073, Јовичић – Пашићу, Лондон 12/25. VI 1906; јавно мњење жалило је одлазак Јовичића, али конзервативни листови су критиковали

пломатских односа зато што су британски трговци имали интересе у Србији, а повратак британског посланика у Београд имао је посебан значај, јер су Срби оправдали поверење које им је указано кад им је призната независност.⁶⁰

Форин Офис се у Царинском рату ставио на страну Србије, а британска штампа није крила симпатије према Србији.⁶¹ *Tribune* је обавештавао да је Аустроугарска затворила границе за превоз српске робе у Немачку, као и да је забранила сваки увоз меса из Србије.⁶² *Pall Mall Gazette* је наводио да, иако се три четвртине производа Србије извози у Аустро-Угарску, цела нација је на страни Пашића, схватајући да подложност српског наоружања аустријској контроли значи губитак независности. „Од истека последњег уговора аустријски став био је доследно диктирајући и одлучан. Јасно је да је рачунала на унутрашње тешкоће и несигуран положај нове династије да би српској влади наметнула тегобне услове. Аустро-Угарска подршка краљеубицама упркос британским протестима, омогућила је да подстакне унутрашње неслагање, и још увек очекује да ће помоћу њиховог, сада додуше смањеног утицаја, наметнути краљу Петру своје захтеве. Међутим, како и српски монарх увиђа, да су шансе за његову посету цару Фрањи Јосифу или у Ишлу или у Виена Хофбургу, мање него икада, он је све мање расположен да испуни захтеве Голуховског. Господин Пашић је једнако мање вољан да изгуби јаку позицију коју је добио на скорашњим изборима, да би поверио читаву будућност Србије ливницама Шкоде“, писао је *Pall Mall Gazette*.⁶³ Опозициони, конзервативни *The Morning Post* је критиковао „laissez faire“ политику либералне владе на Балкану. Лист је сматрао да српско-аустријски спор, иако можда ситан у енглеским очима, ипак отвара перспективу за разне могућности: на граници Србије се гомилају аустријске трупе, а Аустро-Угарска их ту држи зарад одржавања реда у Босни, Херцеговини и Славонији у случају да српска панславистичка пропаганда буде имала успеха.⁶⁴ *Standard*, гласило Форин Офиса, 25. септембра 1906. објавио је интервју свога дописника са краљем Петром, који је изјавио да Србија неће водити ни аустријску, ни руску политику, него ће чврсто бранити своје народне интересе. Закључак дописника био је да железничку мрежу у Србији треба

либералног министра Греја због начина на који је извршено измирење, „Трговински гласник“ 116, 30. V/12. VI 1906. Почетком јула 1906. дужност посланика у Лондону преузео је Милан Ђ. Милићевић, бивши српски посланик у Берлину.

⁶⁰ Пресбиро МИД, 14./ 27. VI 1906.

⁶¹ Д. Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906-1911*, 252-254

⁶² *Austro-Servian Conflict, Tribune*, London, 9. VII 1906; *Tribune* је излазио 1906-1908 и сматра се катастрофалним експериментом у историји британске новинске продукције.

⁶³ *The Austro-Servian Trouble, Pall Mall Gazette*, London, 14. VII 1906.

⁶⁴ АС, МИД, ПО 1906, ф III, дос. XI, пов. бр. 1496, Милићевић – Пашићу, Лондон, 4/17. IX 1906.

што пре довршити и допунити једним добрим пристаништем на Дунаву, за шта би предузимљивост енглеских капиталиста била заиста добродошла.⁶⁵

Закључак

Ако се запитамо на који начин је писање штампе утицало на развој односа Србије и Британије, морамо одговорити и на питање да ли новинарство води или се само поводи за јавним мишљењем. На писање британске штампе је у великој мери утицало мишљење суверена Едварда VII, који је убиство краљевског пара Обреновића сматрао неморалним делом, а постављање британског посланика у Србији за њега је значило одобравање убиства једнога владара, дело, које, ако остане некажњено, може довести до нових краљеубиства. Британски владајући кругови, а посебно актуелна влада конзервативаца, диктирали су штампи доследно поштовање принципа монархизма. Међутим, треба се запитати и колики је био значај Србије у спољној политици Британије. Почетком XX века британска политика се није претерано занимала за прилике на Балкану, који је био подручје утицаја Русије и Аустро-Угарске. Признање новог режима у Србији било је условљено и тадашњим снажним англо-руским антагонизмом, а представљало је могућност да се Британија умеша у политику Аустро-Угарске и Русије, које су се, по међусобном уговору из 1897, обавезале на поштовање status quo-а на Балкану. Међутим, уплитањем Русије у рат на Далеком истоку равнотежа на Балкану је поремећена у корист Аустро-Угарске, а на тај начин је и Немачкој олакшан продор на Исток, што је, пак, довело до приближавања Енглеске и Русије. И конзервативна и либерална британска штампа је осудила Србију 1903. године и поздравила прекид дипломатских односа. Међутим, од 1905/1906. године Балкан је добио истакнуто место у политици Британије и то под утицајем многих спољних чинилаца. Захтеви за обнову дипломатских односа од краја 1905. су у британску штампу пласирани из Србије, али и из британских званичних кругова, новог кабинета либерала, који су увидели да би Србија могла бити не само потенцијална него и ефективна препрека експанзији сила Тројног савеза. После нормализације дипломатских односа и избијања царинског рата, и конзервативна и либерална британска јавна гласила подржавала су политику Србије, што је и било потпуно у интересу британске политике.

⁶⁵ АС, МИД, ПО 1906, ф III, дос. XI, пов. бр. 1543, Антонијевић – Пашићу, Лондон, 12/25. IX 1906, изв.279; британски лист *John Bull*, чији је власник био Х. Ботомлеј (H. Bottomley), придружио се кампањи аустроугарске штампе против Србије текстовима упереним против династије Карађорђевића и обнављања дипломатских односа са Србијом. Аутор текстова био је Херберт Вивијан, пријатељ и велики поштовалац краља Александра Обреновић, који се од свог првог боравка у Србији 1900. године зближио са српским краљем, па је из личних разлога водио кампању против нових власти у Србији. О убиству краљевског пара објавио је књигу: H. Vivian, *Servian Massacre with some Impressions of Macedonia*, London 1904.

Biljana VUČETIĆ

SERBIA AND GREAT BRITAIN FROM 1903 TO 1906
AS SEEN BY THE BRITISH PRESS

Summary

The event of the night of 29/30 May (10/11 June) 1903 had far reaching consequences for domestic and foreign policy of Serbia. The British conservative government refrained from public statements, and the British envoy was ordered to leave Belgrade on the eve of arrival of the new king. The developments in the Balkans in early 20th century did not receive much coverage by the British daily papers. Only *The Times* and *The Morning Post* had Balkan correspondents prior to the overthrow in 1903, but the British dailies were quick to strongly accuse the protagonists of these events. The press was largely influenced by King Edward VII, who thought that the appointment of the British envoy to Serbia would represent condoning of the assassination of a ruler, which could lead to further assassinations of monarchs. The British establishment and particularly the Conservative government required the press to be consistent with the principles of monarchism. In early 20th century, Britain did not have a special political interest in the Balkans, since it was a sphere of Russian and Austro-Hungarian political influence. With the involvement of Russia in the war at the Far East, the balance was disturbed in favour of Austro-Hungary, and German advancement further into the East was facilitated. This resulted in closer relations between Great Britain and Russia, and a change in relations between Great Britain and Serbia. Both conservative and liberal British press accused Serbia in 1903 and hailed the break of diplomatic relations. However, as of 1905/1906, the Balkans attained an important place in the British policy as the result of numerous external factors. As of late 1905, requests to renew diplomatic relations reached the British press from Serbia, but also from the British official circles and the new Liberal Cabinet who realised that Serbia could not only be a potential but also an effective bulwark against the expansion of the Tripartite Pact. After the normalisation of the diplomatic relations and the outbreak of the Customs War between Serbia and Austro-Hungary, both conservative and liberal press supported the policy of Serbia in accordance with the British interests.